

Από την εφημερίδα *Η Καθημερινή* (Κυριακή 6 Φεβρουαρίου 2011)

Το φάσμα του τέλματος

Του Στάθη Ν. Καλύβα*

Όποια και να είναι η τελική της έκβαση, η αιγυπτιακή εξέγερση θέτει κάποια κρίσιμα ερωτήματα. Πώς ξέσπασε τόσο ξαφνικά; Τι ακριβώς εκφράζει; Και τι σημαίνει για τη χώρα μας;

Εκκινώντας από την παρατήρηση πως οι άνθρωποι συχνά αυτολογοκρίνονται, είτε γιατί θεωρούν πως οι απόψεις τους είναι περιθωριακές είτε επειδή η έκφρασή τους ενέχει κίνδυνο, ο Αμερικανός οικονομολόγος Τιμούρ Κουράν έδειξε στο βιβλίο του «Private Truths, Public Lies», πως ξεπερνούν την αυτολογοκρισία όταν δουν άλλους να εκφράζουν ανεμπόδιστα αντίστοιχες απόψεις. Έτσι καταρρέει ξαφνικά η υποκρισία σαν χάρτινος πύργος και ένας πειθήνιος κόσμος μεταμορφώνεται σε εξεγερμένο πλήθος. Με άλλα λόγια, η πεμπτούσια της εξέγερσης ανιχνεύεται στην επικοινωνιακή της διάσταση: την ανακάλυψη, δηλαδή, πως οι «αδιωτικές αλήθειες» είναι κοινός τόπος. Από την άποψη αυτή, το 2011 μπορεί να μετεξελιχθεί στο 1989 του αραβικού κόσμου, με την Τυνησία να προκαλεί την έκρηξη στην Αίγυπτο και την τελευταία να απειλεί το σύνολο του αραβικού κόσμου.

Δυσκολότερη είναι η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα, καθώς οι εξεγέρσεις ενσωματώνουν εξ ορισμού ετερογενείς και αντικρουόμενες αντιλήψεις για το μέλλον. Από την άποψη αυτή, η δημιουργία μιας συνεκτικής αφήγησης για το τι εκπροσωπεί μια εξέγερση αποτελεί αναπόσπαστο μέρος της.

Αναμφίβολα, τα αίτια της κρίσης ταυτίζονται με τους χαμηλούς οικονομικούς δείκτες των μη πετρελαιοπαραγωγών αραβικών χωρών. Εξίσου στάσιμες είναι πολιτικά και πνευματικά, ενώ χαρακτηρίζονται από υψηλούς δείκτες γεννήσεων, πράγμα που μεταφράζεται στην πλήρη απουσία προοπτικών για εκατομμύρια νέους.

Οι ρίζες του τέλματος βρίσκονται στη σύγχρονη ιστορία των αραβικών χωρών, που μπορεί να διακριθεί σε τρεις φάσεις. Η πρώτη είναι η αποικιακή: μετά την ανεξαρτησία επικράτησαν κηδεμονευόμενα από τη Δύση καθεστώτα με εισαγόμενες βασιλικές δυναστείες, που όμως δεν έπνιξαν την πνευματική ζωντάνια και τον κοσμοπολιτισμό. Συμβίωναν έτσι ειρηνικά πολλές διαφορετικές εθνικές κοινότητες: τότε άκμασε ο αιγυπτιώτικος ελληνισμός. Την ίδια εποχή εμφανίστηκε και ένας ιδιότυπος σοσιαλισμός, δημιούργημα κυρίως χριστιανών Αράβων, που εκφράστηκε πολιτικά από το κόμμα Μπάαθ.

Η αποτυχία των καθεστώτων αυτών να εκδημοκρατιστούν αλλά και να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά το Ισραήλ, οδήγησε στην απαξίωσή τους. Η διάδοχη κατάσταση υπήρξε ένα μείγμα αυταρχισμού, εθνικισμού και λαϊκισμού, με κεντρικό φορέα τον στρατό που ανέλαβε την υλοποίηση του προγράμματος του Μπάαθ.

Δυναμικοί στρατιωτικοί όπως ο Νάσερ, ο Σαντάμ, ο Καντάφι ή ο Ασαντ, πρόσδεσαν τις χώρες τους στο άρμα της Σοβιετικής Ένωσης, εφάρμοσαν έντονα κρατικιστικές αναπτυξιακές πολιτικές και έγιναν φορείς ενός αυταρχικού εθνικολαϊκού οράματος

που κατέστρεψε την πνευματική ζωτικότητα και τον κοσμοπολιτισμό της προηγούμενης περιόδου, αντικαθιστώντας τα με τον φόβο της μυστικής αστυνομίας.

Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης σήμανε το ουσιαστικό τέλος του μπαθισμού. Η χρηματοδότηση από τη Μόσχα στέρεψε όπως και το σοσιαλιστικό όραμα. Έμειναν ο αυταρχισμός, ο κρατισμός, η διαφθορά, η στασιμότητα και οι νέες οικογενειακές δυναστείες. Έμειναν επίσης το οικονομικό και πνευματικό τέλμα από τη μία και οι δημογραφικές συνέπειες της προσκόλλησης στις παραδοσιακές μουσουλμανικές αξίες από την άλλη. Ούτε η δημοκρατία άνθησε ούτε ο καπιταλισμός. Η Αίγυπτος είχε προλάβει να αντικαταστήσει τη σοβιετική πατρωνία με την αμερικανική, όμως η απαξίωση του Μπαθισμού οδήγησε στην ανάπτυξη του ισλαμισμού, του μόνου λαϊκού κινήματος ικανού να διατυπώσει ένα πειστικό εναλλακτικό όραμα.

Δεν χωράει αμφιβολία πως τα αραβικά καθεστάτα, στηριζόμενα στην ωμή βία και εκμεταλλεζόμενα τον φόβο των Αμερικανών για τον ισλαμισμό, μπορούν να καταστείλουν τις εξεγέρσεις. Ακόμα κι έτσι, όμως, δεν έχουν μέλλον. Η επόμενη φάση θα έχει πιθανότατα ισλαμιστικό χρώμα: αλλού μετριοπαθές και αλλού ριζοσπαστικό, αλλού δημοκρατικό και αλλού αυταρχικό. Πολλά θα εξαρτηθούν από τον τρόπο της μετάβασης.

Οι εξελίξεις αυτές μας αφορούν άμεσα. Η στασιμότητα θα ωθεί όλο και περισσότερους νέους στην αναζήτηση της τύχης τους στην Ευρώπη, οξύνοντας τη μεταναστευτική κρίση στη χώρα μας. Υπάρχει όμως και μια βαθύτερη, συμβολική διάσταση: τελικά δεν είμαστε και τόσο διαφορετικοί από τους Αραβες, όσο μας αρέσει να πιστεύουμε. Τα κράτη μας, άλλωστε, ξεπήδησαν μέσα από μια κοινή οθωμανική μήτρα. Αλήθεια, πόσο διαφέρει η ροπή προς τη μεγαλόστομη δημαγωγία, τον λαϊκισμό, τον εύκολο αντιιμπεριαλισμό, την προσκόλληση σε μύθους και τη συνωμοσιολογία; Πόσο απέχει ο χρεοκοπημένος ελληνικός κρατισμός από την αραβική του εκδοχή; Ξεχνούν όσοι πέρασαν παλιότερα από τα φεστιβάλ της νεολαίας ΠΑΣΟΚ τα περίπτερα του Μπάαθ; Είναι τυχαίο πως ο Ανδρέας Παπανδρέου υπήρξε θαυμαστής Αράβων δικτατόρων;

Αν αποφύγαμε τη μοίρα των αραβικών χωρών, το οφείλουμε κυρίως στην απουσία της πολιτιστικής κληρονομιάς που λέγεται Ισλάμ, στη γεωγραφική μας θέση και στον σταθερό μας ευρωπαϊκό πολιτικό προσανατολισμό. Σήμερα που βρισκόμαστε σ' ένα κρίσιμο σταυροδρόμι, καλό είναι να στρέψουμε το βλέμμα νότια, για να αντικρίσουμε μέσα στο αραβικό τέλμα το περιεχόμενο που θα είχε μια ενδεχόμενη αποτυχία μας.

* Ο κ. Στάθης Ν. Καλύβας είναι καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Yale.